

СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОДАТКОВІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

© Чорна О., 2010

У статті зроблено спробу з'ясувати причини виникнення синонімічних рядів в українській податковій терміносистемі; схарактеризувати типи синонімічних відношень; класифікувати податкові терміни-синоніми за походженням, структурою та морфологічними особливостями.

Ключові слова: українська мова, податкова термінологія, синонімічні відношення, абсолютні, відносні синоніми.

This paper presents an attempt to identify the reasons for origination of synonymic rows in the Ukrainian tax terminology system, to characterize the types of synonymic relations and to classify the tax synonymous terms by their origin, structure and morphological features.

Keywords: Ukrainian language, tax terminology, synonymic relations, absolute and relative synonyms.

Вивчення лексичної системи мови проводиться в кількох напрямках. Один з них — вивчення історії окремого слова, яке живе й розвивається лише за тісного контакту з іншими словами. Інший напрямок — вивчення історії як конкретних груп слів, так і терміносистеми конкретної галузі.

Однією з найважливіших системотвірних категорій у лексиці вважається синонімія. «Слова ніколи не існують самотійно, і нове слово повинне зіткнутися із синонімами й антонімами, значення яких воно до певної міри змінить, водночас зміниться й ланцюг асоціацій» [1, с. 28]. У податковій терміносистемі явище синонімії виникає так само, як і в лексичній системі мови.

Незважаючи на те, що проблемі синонімії присвячено низку лінгвістичних праць як у вітчизняному (Л. А. Булаховський, А. П. Коваль, М. П. Кочерган, І. М. Кочан, О. І. Нечитайло, В. М. Русанівський, Л. О. Родніна, О. О. Тараненко), так і в зарубіжному (Ю. Д. Апресян, О. О. Брагіна, Г. О. Винокур, В. А. Гречко, В. А. Звегінцев, О. О. Реформатський, О. В. Суперанська Г. А. Уфімцева та ін.) мовознавстві, вона залишається актуальною й складною одночасно. До цього часу серед учених існують різні думки щодо синонімічних відношень у термінології.

Абсолютна суперечливість думок учених стосовно питання про синонімію полягає в тому, що деякі з них узагалі заперечували її існування в мові. Зокрема Г. О. Винокур дотримувався думки, що «синонімічність засобів мови, якщо мати справу не з лінгвістичною абстракцією, а із живою й реальною мовою, з тією мовою, яка фактично існує в історії, є просто фікцією. Синонім є синонімом доти, доки він у словнику», а в контексті живої мови не можна знайти жодної позиції, у якій можна було б однаково вжити — *конь* чи *лошадь*, *ребенок* чи *дитя*, *дорога* чи *путь* тощо [2, с. 85]. В. А. Звегінцев, Л. Блумфільд вказували на штучне створення лінгвістами цього поняття: «синонімії, як вона традиційно витлумачується, у мові взагалі немає. Це одна з фікцій, що рудиментарно існує в науці про мову» [3, с. 137–138]. На думку Л. Блумфільда, «якщо якісь форми фонетично відмінні, ми вважаємо, що їх значення також різні. ... справжніх синонімів у дійсності не існує» [4, с. 148–149]. Як зазначає О. І. Нечитайло, синонімія «являє собою не просто лінгвістичну номенклатуру, а реальну властивість усіх мов, оскільки кожне означення може виконувати кілька функцій, а кожне означуване може бути виражене кількома знаками» [5, с. 10]. «Звісно ж, синоніми не можуть бути правилом, проте вони є досить частим винятком, щоб їх так категорично виключати», — вважає В. П. Даниленко [6, с. 27].

У мовознавстві існує кілька критеріїв виділення синонімів у мові. На взаємозамінюваність слів у контексті, за яким вони набувають синонімічних ознак, вказував Л. А. Булаховський: «Слова, здатні в тому ж контексті або в контекстах, близьких за змістом, замінити одне одного без відчуття помітної відмінності в змісті, мають назву синонімів» [7, с. 32]. На думку Л. Ю. Кобрини, синоніми в мові вказують на одне поняття, мають різні відтінки й здатні до взаємозамінності у контексті [8, с. 53].

Одні дослідники релевантною ознакою синонімів визнають їх семантичну тотожність [9], інші вказують на «критерій близькості, а не тотожності» синонімічних відношень лексем [10, с. 137]. П. С. Александров дотримується думки, що «до числа синонімів слід відносити лише семми, які виражають одне й те саме поняття й можуть замінити одна одну в будь-яких контекстах без шкоди для предметно-логічного змісту висловлювання» [11, с. 41]. Б. В. Горнунг окрім взаємозамінності слів у співвідносних контекстах, що зумовлює синонімічність лексем, вказує на віднесеність слів до замкнутого синонімічного ряду, який «не може ні розширюватися, ні звужуватися, але з розвитком мови обов'язково змінюється завдяки появі нових слів та випаданню частини старих і завдяки змінам семантичних співвідношень між словами, що збереглися у мові» [12, с. 98]. Заміна однієї лексеми іншою в тому ж контексті, на думку Н. Г. Михайловської, є досить сумнівним явищем прояву синонімії, оскільки здебільшого «сама заміненість може мати принципово розрізнений характер, який залежить від мети вживання одного слова замість іншого» [13, с. 127]. Думка О. Б. Шапіро про те, що «синоніми — це слова, ... які мають у своїх подібних у цілому значеннях ті чи інші відмінності» [14, с. 72] знайшла підтримку в подальших наукових працях дослідників теорії синонімії. Зокрема А. П. Євгенєва, взявши до уваги не семантичну подібність слів, за якою визначають їх синонімічність, а навпаки, — наявність різних смислових відтінків у них, зазначила: «У традиційному розумінні синонімів — близьких чи тотожних за значенням слів, найбільш прийнятною є точка зору, за якою синоніми розглядаються як слова, які вказують на одне й те саме поняття, але мають різні смислові відтінки чи експресивні й стилістичні особливості. ... Роль синонімів не зводиться до взаємозамінності. Відтінкові, експресивні, емоційні синоніми часто використовуються в одному й тому самому реченні, в одній синтагмі з різною метою, а не лише заради заміни вже використаних слів. Вони є одним з найважливіших засобів виразності, притаманних мові в цілому в усіх сферах, причому їх роль і функції досить різноманітні» [15, с. 8–11].

Враховуючи те, що взаємозамінність не може бути критерієм визначення синонімічності лексем, і виходячи з поглядів українських та зарубіжних учених на явище синонімії й синонімічні відношення у загальнолітературній мові, під поняттям «синоніми» слід розуміти близькі або тотожні за семантичними ознаками слова, адже «синонімія — це в основному семантичне явище і внаслідок семантичної природи синонімів їх визначення повинно входити в систему координованих один з одним семасіологічних категорій і в будь-якому разі має бути похідним від розуміння значення слова» [3, с. 129].

На відміну від загальноновживаної мови, де синоніми виконують певну стилістичну роль, у термінології синонімію вважають одним з найбільших недоліків, зауважуючи, що шкода від них подвійна: по-перше, синоніми перевантажують пам'ять, а, отже, порушують одну з основних умов термінології — економність системи термінів; по-друге, синоніми завжди є певною небезпекою, оскільки окремі автори починають неправильно розмежовувати їхнє вживання [16, с. 9]. Серед причин виникнення синонімії в термінології можна виділити основні: кожна наукова школа найчастіше намагається дати поняттю якийсь специфічний термін, не враховуючи того, що поняття вже може мати позначення, дане іншою науковою школою чи його винахідником; недосконала побудова первинного терміна — описова конструкція поступається місцем запозиченому термінів-однослову; іноді первісний термін відображає ще не до кінця сформоване поняття, з розвитком поняття й виявленням остаточної його ознаки часто міняється й первинний термін [17, с. 21].

Оскільки семантичними особливостями терміна є: «1) спеціалізованість його значення, точність семасіологічних меж, 2) інтелектуальна чистота, тобто його відірваність від образних й емоційних переживань» [18, с. 37], а «природа терміна як особливого виду мовного знака передбачає однозначну відповідність між словом і поняттям, тобто симетрію плану вираження та плану змісту» [19, с. 32],

то однією з найсуттєвіших його ознак має бути «прагнення до однозначності (моносемічності)» [20, с. 23], а відтак, відсутність у терміна синонімів у межах однієї термінологічної системи. Проте названі ознаки терміна скоріше бажані, ніж реальні, адже за час свого існування в мові «термін то виявляє старі (етимологічні), то розвиває нові (соціальні, емоційні) відтінки», чим забезпечує нові зміни у своїй семантиці [18, с. 37].

Синонімія в термінології відрізняється від синонімії в загальноживаній лексиці. «Синоніми в термінології — це терміни, що належать до одного й того самого денотата, але мають деякі відмінності в поняттєвому плані, крім того, можуть відрізнятися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування*» [21, с. 5]. Явище синонімії в термінології в сучасному мовознавстві трактується по-різному. На думку О. В. Суперанської, «явище синонімії в термінології тимчасове й свідчить або про зміни термінологічних норм, або про подальше, поглиблене вивчення тих явищ, які за певних причин могли якийсь час іменуватися різними словами» [22, с. 89], а наявність синонімів у науковому тексті свідчить про недостатньо повне вивчення певного явища, яке потребує номінації. Лише ґрунтовне його вивчення дає можливість виявити ту особливість, яка споріднює його з іншими явищами, названими іншими, близькими за семантикою термінами [23, с. 49]. В. П. Даниленко вважає, що «терміни, які виражають певне поняття, як правило, не характеризують його з різних боків, а є дублетними найменуваннями, що ввійшли до термінологічної системи внаслідок мовних контактів і різноспрямованих тенденцій у процесі її формування» [24, с. 53]. Унаслідок подальшого ґрунтовнішого вивчення цього явища з'ясовується, що воно є поєднанням кількох хоч і різних, але певною мірою пов'язаних між собою явищ [23, с. 49]. Зазначивши, що «синоніми — загальноживані слова — розрізняються тонкими смисловими й експресивними відтінками й становлять один з найважливіших стилістичних засобів мови», а «синоніми — терміни визначають одні й ті самі поняття, розрізняючись лише характерною ознакою, покладеною в основу називання поняття, і становлять досить специфічну категорію слів щодо їхніх стилістичних можливостей», А. П. Коваль наголошує, що «наявність синонімічних термінів у науковому стилі є хоч і небажаним, але неминучим наслідком бурхливого розвитку науки й техніки» [25, с. 158]. В. П. Даниленко висловила абсолютно протилежну думку: особливості вияву синонімічних відношень має кожна конкретна галузь знань, що пов'язано зі своєрідністю формування та структурою її категорійно-поняттєвого апарату, причому на початковому етапі становлення термінології або в періоди інтенсивного розроблення чи формування терміносистем спостерігається найбільша кількість синонімів [24, с. 53–73]. Отже, незважаючи на те, що синонімія є природним виявом законів розвитку мови, у термінології вона вважається небажаним явищем, оскільки «паралельне вживання в межах однієї терміносистеми навіть цілком рівноправних з погляду загальнолітературної норми синонімів заважає її нормальному функціонуванню» [26, с. 6]. На думку Л. О. Симоненко, синонімія спостерігається в термінологічних системах на будь-яких етапах розвитку. Тому із самого початку виникнення терміносистем виникає потреба у виборі із синонімічного ряду того терміна, який найточніше охарактеризував би те чи інше поняття, адже він, крім номінативної, виконує ще й дефінітивну функцію. В основі номінації, як правило, лежить певна ознака (оскільки весь зміст поняття в плані вираження репрезентувати неможливо), яка й визначає внутрішню форму слова. З наявних синонімів відбирається той, що має найінформативнішу внутрішню форму [27, с. 33–47].

У науковій літературі розрізняють синоніми за денотатом і сигніфікатом. Перший різновид синонімів виражає різні поняття про один і той самий предмет, а другий — одне поняття про різні предмети. Найменування різних понять вступають у синонімічні відношення на основі вироблення узагальненої синонімічної семантики [28, с. 47]. Наприклад, *оброкъ, врокъ, пошлина, подать* перебувають у синонімічних зв'язках (на основі узагальненого значення 'грошові й натуральні побори з тяглих

* функціонування — *ред.*

людей'). Сигніфікативне групування термінів у синонімічні ряди пов'язане з винайденням нового об'єкта дослідження.

Синоніми в податковій терміносистемі — це терміни, які належать до одного денотата, і при цьому можуть мати тотожні або близькі значення, різняться будовою (прості слова, композити, аббревіатури, словосполучення), походженням (автохтонні й іншомовні лексеми), ступенем новизни (архаїзми, історизми, неологізми) та особливостями вживання.

Наявність синонімічних рядів у податковій терміносистемі є наслідком постійного суспільно-політичного й економічного розвитку суспільства. Терміни на позначення нового поняття перебувають у синонімічних відношеннях на різних етапах розвитку терміносистеми. Виникнення нових номінацій зумовлене лінгвістичними й екстралінгвальними чинниками, а саме:

1) появою нових понять та бажанням підібрати найточнішу назву для кожного з них, причому одні з апробованих надовго закріплюються в мові, а найменш придатні переходять до пасивного лексичного фонду або вживаються на позначення інших понять: *дари* — *поклони* — *данина* — *корми* за часів Київської Русі паралельно вживалися на позначення поняття 'плата для утримання князя і його дружини'. Термін *данина* на позначення форми оподаткування населення мав місце в податковій терміносистемі на всіх етапах її розвитку. Лексема *дар* значно розширила свою семантику й у сучасній українській мові вживається на позначення: '1. Того, що підноситься жертвується, подарунок; 2. Здібності, хисту до чого-небудь; обдаровання, талант; 3. Хліб і вино, над якими відправляється церковне богослужіння' [29, с. 273]; лексема *поклон (поклін)* у сучасній українській мові функціонує зі значенням: '1. Нахилення голови або верхньої частини тулуба; 2. Вітання, найкращі побажання, що їх передають кому-небудь у листі або через когось; привіт; 3. *заст.*, *розм.* Принижене прохання; 4. *розм.* Вітання з подарунком' [29, с. 1026]; лексема *корм* функціонує в мові на позначення 'їжа тварин' [29, с. 575]; 2) паралельним функціонуванням застарілих і нових назв. З XIV ст. на позначення грошових і натуральних зборів з тяглих людей у податковій термінології закріпився термін *податок*, паралельно з яким у мові функціювали синонімічні назви спільнослов'янського лексичного фонду: *оброк* — *данина* — *побори*; 3) паралельним уживанням запозиченого й автохтонного термінів з тим самим значенням: *чини (лат.)* — *податок* (регулярна плата феодалові за користування державними або поміщицькими землями), *дякло (лит.)* — *шлиш (молд.)* — *житицина* (види зернової данини); *декларація (лат.) про доходи* — *заява про доходи*; 4) потребою мовної економії, яка породжує синонімію різних структурних рівнів, наприклад, утворення однослівних складноскорочених номінацій з окремих компонентів терміна-словосполучення: *адміністративні ресурси* — *адмінресурси*; *адміністративний штраф* — *адмінштраф*; *державний бюджет* — *держбюджет*; *державна скарбниця* — *держскарбниця*; *державний борг* — *держборг*; *фінансовий контроль* — *фінконтроль*; заміна термінів-словосполучення термінами-однословами: *податкова система* — *податки*; *система оподаткування* — *оподаткування*; *подвірне оподаткування* — *подвірне*; *добровільні матеріальні місцеві внески громадян* — *самооподаткування*; *працівник податкової служби* — *податківець*; *борг податковий* — *недоїмка*; використання повних форм та ініціальних аббревіатур: *валовий внутрішній продукт* — *ВВП*; *податок на додану вартість* — *ПДВ*.

Існування абсолютних синонімів, тобто слів, які повністю збігаються за значенням і вживанням, у загальнолітературній мові досить мало [7, с. 33; 23, с. 49]. Проте терміносистемам властива найчастіше саме така синонімія [55, с. 73]. До складу податкової термінології в процесі її формування ввійшло чимало термінів, які позначають одне й те саме поняття, не вказуючи при цьому на його відтінки, і можуть замінити один одного в будь-якому контексті без порушення його логічного змісту: *побір* — *подереча*; *оброк* — *подача*; *дари* — *подать* — *данина*; *очкове* — *пасічне*; *поволовщина* — *болкуновщина*; *збір окладний* — *збір податковий*. Лексеми, які не мають відмінностей у своїй семантиці, є повністю рівнозначними й тотожними та належать до термінів-дублетів. Більшість науковців вважає абсолютні синоніми хоч і небажаним, проте нешкідливим явищем у термінології. Щодо визначення назви та статусу групам слів з тотожними значеннями в мовознавстві одностайної думки немає. Одні (Д. С. Лотте, О. І. Нечитайло) називають їх «абсолютними синонімами», інші (А. П. Коваль, І. А. Бойцов) — «термінами-дублетами» чи «термінологічними

дублетами», треті (А. П. Євгенєва, В. П. Даниленко, Є. Н. Толикіна) — «лексичними дублетами». У статті послуговуємося терміном «абсолютні синоніми».

У податковій терміносистемі можна виокремити й такі абсолютні синоніми, які з'явилися внаслідок чергування чи випадання голосних і приголосних, і є різними варіантами того самого слова: *данка* — *данца*; *поборъ* — *побір*; *плата* — *платъ* — *поплатъ* — *поплатокъ*; *полюддя* — *полюдьє* — *полюдче* — *полюдьє*; *паницина* — *паницизна*; *доход* — *дохід*; *поклін* — *поклон*; *рогове* — *рогате*; *у сторожѹ ходити* — *на сторожѹ ходити*; *даньникъ* — *даньничъ*; *подать поземельна* — *подать земельна*; *оподаткування* — *оподатковування*.

Оскільки для наукової мови характерна як абсолютна, так і відносна синонімія, то всю різноманітність синонімічних зв'язків податкової термінології не варто зводити лише до абсолютної синонімії. Якщо, на думку Д. С. Лотте, до абсолютних синонімів належать терміни з тотожним значенням, а до відносних синонімів належать лексеми одного ряду, у яких «значення збігаються лише частково» [17, с. 22]. Разом з тим «існування двох термінів-синонімів для позначення одного поняття небезпечно тим, що в один із цих термінів поступово вкладається зміст, більш вузький, ніж в інший, або більш широкий, або, нарешті, зовсім відмінний. Таким чином, абсолютні синоніми в переважній більшості перетворюються у відносні з усіма недоліками багатозначних термінів» [Там само]. Проте серед досліджуваних термінів сфери оподаткування існують синоніми, які вказують на різні відтінки окремих понять, що виключає можливість їхньої вільної взаємозамінності в одному й тому самому тексті.

Для подальшого вивчення типів синонімічних відношень у податковій терміносистемі дотримуємося класифікації С. П. Худолєєвої, і відповідно розрізняємо відношення семантичної тотожності, відношення семантичної близькості та конотативні відношення. Абсолютні синоніми поєднані семантичною тотожністю й повним збігом у значенні й уживанні, причому семантична подібність здебільшого поширюється на всі їхні значення [30, с. 61], наприклад: *оброк* — *подача*, *данина* — *плата*, *пошлина* — *чини*, *дари* — *корми*, *податкова діяльність* — *податкова справа*, *спільна господарська діяльність* — *спільна підприємницька діяльність*, *поступове погашення боргу* — *поступова сплата боргу*, *податок на додану вартість (ПДВ)* — *податок з обороту*, *непрямий податок* — *неокладний збір*, *залізничний податок* — *пасажирський податок*, *акцизна марка* — *марка акцизного збору*, *податок гербовий* — *збір гербовий*, *прибуток валовий* — *прибуток бруто*, *податкові гавані* — *офшорні зони*. На одному рівні з абсолютними синонімами виступають відносні, об'єднані за інваріантною ознакою й такі, що характеризуються відношеннями семантичної близькості, а їх диференційні відтінки мають переважно предметно-логічний характер [30, с. 62]. Так, інтегральною семою для термінів *платити податки* й *сплачувати податки* є 'відшкодовувати вартість' але в той же час термін *сплачувати податки* має диференційну сему 'відшкодовувати вартість, звільняючись від боргу'; інтегральною семою для термінів *хавтур'я* і *десятина* є 'натуральні побори на користь духовенства', але термін *десятина* має диференційну сему 'натуральні побори на користь духовенства в розмірі десятої частини від усього врожаю'. Основною диференційною ознакою третього типу синонімічних відношень у термінології дослідники вважають конотативний аспект, тобто семантичну сутність, що узуально чи okazіонально входить до семантики мовних одиниць і виражає емоційно-оцінне та стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності [30, с. 140]. Щодо конотаційних значень терміна в мовознавстві існує дві думки. Перша, загальновідома, — заперечення в термінології будь-якої емоційності чи експресивності. Інша думка, автором якої є В. Н. Прохорова, зводиться до ствердження наявності експресивної мотивованості в термінології [31, с. 153]. Проте слід зазначити, що «конотації значень у термінології мають відмінні від загальноновживаної лексики риси, вони скоріше вказують на етимологію терміна, спосіб термінотворення (семантичний), що лежить в основі формування терміносистеми» [30, с. 62]. У семантиці податкових термінів, як і в деяких інших терміносистемах, особливо на початкових етапах її становлення, наявна усталена метафора, яка слугувала способом знакової матеріалізації значення, проте на сучасному етапі не сприймається

в терміні співвідносно з будь-якою експресією (*кормління, дачка медовая, дачка грошова, рогате, очкове*).

Усі синоніми податкової термінології за етимологічною ознакою можна умовно поділити на такі групи: 1) запозичений термін і власноукраїнський відповідник до нього: *амортизація податкового боргу* — *поступове погашення податкового боргу*; *суб'єкт оподаткування* — *платник податку*; *інфляційний податок* — *знецінювальний податок*; *податкова санкція* — *податкова постанова*; *профiт* — *прибуток*; *реєстрація платників податків* — *облік платників податків*; *латентні податкові злочини* — *приховані податкові злочини*; *платежі авансові* — *платежі попередні*; *трансферні платежі* — *платежі передавальні*; 2) два власнеукраїнські спільнокореневі терміни або такі, що творяться за допомогою синонімічних словотворчих афіксів: *подать* — *податок* — *оподаткування*; *платежсь* — *оплать* — *плата* — *оплата*; *оброкъ* — *оброчное*; *побір* — *побірок*; *подимне* — *подищина*; *рокове* — *роківщина*; 3) еквівалентами іншомовних термінів виступають автохтонні словосполучення: *антиципація* — *попереднє стягування податку*; *баланс* — *система показників матеріальних ресурсів*; *акциз* — *непрямий податок*; *люстрація* — *опис майна*; *таксатор* — *податковий агент*; *агрегування* — *обчислювання суми доходу*; *евальвація* — *оцінювання, обчислення ціни, вартості*. В останні роки простежується намагання активно залучати питомий український термінологічний фонд. До багатьох термінів іншомовного походження пропонуються як власне українські відповідники, так і гібридні терміни (поєднання національних та іншомовних компонентів). Наприклад: *ліз-бек* — *зворотний лізинг*; *квазі-гроші* — *регіональні гроші*; *перевірка камеральна* — *перевірка попередня*; *нетто-прибуток* — *чистий прибуток*; 4) терміни, які з'являються внаслідок запозичення з різних мов і функціують як взаємозамінні: *гармонізація* (гр.) *податків* — *систематизація* (гр.) *податків* — *уніфікація* (фр.) *податків*; *міжбюджетні* (англ. budget) *трансферти* (лат.) — *субвенції* (лат.); *платежі рентні* (лат.) — *платежі фіксовані* (фр.); *квитанція* (пл.) — *фіскальний* (лат.) *звітний чек* (англ.); 5) терміни-дублети з епонімами у своєму складі: *брутто-проценти* — *процентні платежі, обчислені до сплати податків*, *крива Лаффера* — *зв'язок між оподаткуванням та надходженням до бюджету*.

Нааявність у термінології іншомовних слів на позначення понять, які можуть бути представлені власнемовними номінаціями, сприймається здебільшого негативно, проте жодна терміносистема на може обійтися без них, оскільки вони, з одного боку, компактніше й влучніше передають зміст позначуваного поняття, а з іншого — іншомовні терміни входять у мову разом з поняттям неминучим в українській мові.

У синонімічні відношення вступають різні за структурою податкові терміни: 1) термін-слово — термін-слово: *податок* — *збір* — *акциз*; *илишь* — *дякло* — *житина*; *дохід* — *прибуток*; *недоїмка* — *недоплата*; 2) термін-слово — термін-словосполучення: *податки* — *обов'язкові платежі* — *система обов'язкових платежів* — *податкові надходження*; *оподаткування* — *стягнення податків*; *ставка* — *розмір податку*; *податківець* — *податковий інспектор* — *працівник податкової служби*; *трансферти* — *трансферні платежі, передавальні платежі*; *акциз* — *непрямий податок*; 3) термін-словосполучення — термін-словосполучення: *платежі за забруднення довкілля* — *екологічний податок*; *працівник податкової служби* — *податковий інспектор*; *списання податкового боргу* — *безнадійна заборгованість*; *податок земельний* — *плата за землю*; *прибуток чистий* — *прибуток залишковий*; *податкова система* — *система оподаткування*; *побічні податкові злочини* — *супутні податкові злочини*; *дохід оподатковуваний* — *дохід неприхований*; *податкова система* — *система оподаткування*; *податкові платежі* — *податкові надходження*; *збір за соціальне використання лісових ресурсів та користування ділянками лісового фонду* — *лісовий дохід*; *фізична (юридична) особа* — *платник податків*; 4) термін-словосполучення — термін-слово, утворене внаслідок скорочення цієї словосполучення: *ясачникъ* — *ясачний сборщикъ*; *чини* — *цыншовьи гроши*; *повозь* — *повозь возити*; *топоръ* — *с топоромъ ходити*; *сторожа* — *у(на) сторожу ходити*; *коса* — *из косою ходити*; *штрафна санкція* — *штраф*; 5) термін-словосполучення й абревіатура: *облік надходження податків* — *ОНП*; *облік платників податків* — *ОПП*; *фіксований сільськогосподарський податок* —

ФСП; валовий національний продукт — ВВП; генеральна угода про тарифи і торгівлю (*General Agreement of Tariffs and Trade*) — ГАТТ (*GATT*).

Групи слів зі спільним або близьким лексичним значенням, які належать до однієї частини мови, об'єднуються в синонімічний ряд чи гніздо. У кожному синонімічному гнізді виділяється основне (стрижневе) слово — домінанта, наприклад, у синонімічному ряду податкових термінів *податок, збір, плата, внесок, відшкодування, стягнення* домінантною є лексема *податок*. Кожен член синонімічного ряду об'єднується з іншими тісними змістовими зв'язками. Такі зв'язки можуть бути простіші чи складніші, що залежить від змістової структури та категорійних властивостей членів ряду [32, с. 187]. Типологічна класифікація синонімічних рядів, як і будь-яких інших мовних явищ, не може бути проведена без урахування часового фактору. «Кожна епоха історії мови має свої особливості, тому семантико-лексичні закономірності повинні перш за все розглядатися як конкретно-історичні категорії» [33, с. 186]. Типи синонімічних відношень між членами одного ряду зумовлені повним семантичним збігом членів ряду. Наприклад, за часів Київської Русі на позначення натурального податку, який стягувався із селян на утримання князя і його дружини в мові існували такі синонімічні ряди лексем: *поклони — корми — дари — дааніє — наданіє — приданіє — дачька — данина*; на позначення грошового податку вживалися лексеми *плата — плать — поплать — поплатокъ — поборъ — подереча*. Відношення між членами цих рядів мають чітку логіко-предметну співвіднесеність, що дає можливість для їхньої повної взаємозамінності у відповідних контекстах.

У податковій терміносистемі виділяємо такі синонімічні ряди: а) назви на позначення податку: *податок — плата, збір, побір, оброк, данина, чини, акциз*; б) назви на позначення процесу оподаткування: *оподаткування — хавтурування, стягування, збирання*; в) назви фізичних осіб, що підлягають оподаткуванню: *фізична особа — лях, данникъ, слоуга, человекъ отчизный, человекъ похожий, человекъ старый, человекъ тяглый, потужник*; г) назви платників податків: *платник — посошанинъ, даньникъ, чинший (чиншовик)*; д) назви осіб, які стягують податки: *податківець — поборца, даньщикъ, десятичникъ, посадникъ*.

Досліджувана терміносистема має тенденцію до уточнювання вже існуючих у ній номінацій, що зумовлює так звану «конкуренцію» між термінами окремого синонімічного гнізда. Наприклад, із синонімічного ряду термінів *податок — плата, збір, побір, оброк, пошлина, подать, данина, чини, акциз* у науковій мові закріпилися лексеми *податок, збір, акциз*, усі інші перейшли до пасивного лексичного фонду (*побір, подать*), або використовуються в загальноживаній мові з певною конотацією (*плата, оброк, данина, чини*). На думку Л. А. Пекарської, «конкуренція в синонімічному ряду призводить до витіснення застарілих слів, які неповністю й нечітко розкривають поняття, і до затвердження найбільш влучних і повних найменувань» [34, с. 26].

У податковій терміносистемі терміни-синоніми можна класифікувати за морфологічними особливостями: іменникові (*оподаткування, стягування, внесок, сплата*), прикметникові (*подоходний, прибутковий (податок), дієслівні (стягувати, збирати (податки), оподатковувати, обкладати податками; сплачувати, вносити (податок)*). На відміну від загальноживаної мови, у якій переважають синоніми-прикметники [35, с. 950].

Отже, явище синонімії в податковій терміносистемі породжене як лінгвістичними, так і позамовними чинниками. До найважливіших з них належить зміна форм господарювання та оподаткування в різних суспільно-політичних формаціях, що зумовлює виникнення нових понять, які потребують точних номінацій. Поява синонімічних назв засвідчує динамічні процеси в розвитку податкової терміносистеми.

1. Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка* / Ш. Балли. — М.: Изд-во иностр. лит., 1955. — 416 с. 2. Винокур Г. О. *О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии* / Г. О. Винокур // *Труды Моск. ин-та истории, философии и литературы*. — М., 1939. — Т. V. — 354 с. 3. Звегинцев В. А. *Замечания о лексической синонимии* / В. А. Звегинцев // *Вопросы теории и истории языка: сб. в честь проф. Б. А. Ларина*. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та. —

1963. — С. 127–142. 4. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд/ — М.: Прогресс, 1968. — 607 с.

5. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії / О. І. Нечитайло. — К.: Наук. думка, 1987. — 132 с.

6. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии : сб. научн. трудов.— М.: Наука, 1971. — С. 7–67. 7. Булаховський Л. А. Нариси загального мовознавства / Л. А. Булаховський. — К.: Рад. шк., 1955. — 247 с. 8. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. — М.: Высш. школа, 1987. — 104 с. 9. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1988. — 236 с. 10. Дорошенко С. І. Вступ до мовознавства / С. І. Дорошенко. — К.: Вища шк., 1974. — 295 с. 11. Александров П. С. О понятии синонима / П. С. Александров // Лексическая синонимия. — М., 1967. — С. 38–42. 12. Горнунг Б. В. О природе синонимии в языке и теоретических предпосылках составления синонимических словарей / Б. В. Горнунг // Вопросы языкознания. — М., 1965. — № 5. — С. 95–99. 13. Михайловская Н. Г. Заменяемость слов как признак синонимичности / Н. Г. Михайловская // Лексикология и лексикография. — М., 1972. — С. 127–147. 14. Шапиро А. Б. Некоторые вопросы теории синонимов: доклады и сообщ. Ин-та языкознания АН СРСР / А. Б. Шапиро. — М., 1955. — № 8. — С. 67–82. 15. Евгеньева А. П. Проект словаря синонимов / А. П. Евгеньева. — М.: Наука, 1964. — С. 5–26. 16. Лотте Д. С. Как работать над терминологией / Д. С. Лотте. — М.: АН СССР, 1968. — 63 с. 17. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. — М.: АН СССР, 1961. — 158 с. 18. Брагина А. А. Значение и оттенки значения термина / А. А. Брагина // Терминология и культура речи. — М., 1981. — С. 37–47. 19. Кочан І. М. Синонімія у термінології / І. М. Кочан // Мовознавство. — К., 1992. — № 3. — С. 32–39. 20. Будагов Р. А. Введение в науку о языке. — М.: Учпедгиз, 1958. — 435 с.; 21. Королева Е. В. Синонимы и варианты в терминологии // Научно-техническая терминология / Р. А. Будагов. — 1986. — № 8. — С. 5–7. 22. Суперанская А. В. Литературный язык и терминологическая лексика / А. В. Суперанская // Проблемы работы и упорядочения терминологии в Академии наук союзных республик. — М., 1983. — С. 81–90. 23. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. — М.: Наука, 1989. — 246 с. 24. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М.: Наука, 1977. — 246 с. 25. Коваль А. П. Синоніміка в термінології / А. П. Коваль // Дослідження з лексикології та лексикографії: міжвідомчий збірник. — К.: Наук. думка, 1965. — С. 157–169. 26. Тараненко О. О. Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі / О. О. Тараненко // Українська термінологія і сучасність: мат. II Всеукр. наук. конф. — К., 1997. — С. 3–9. 27. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. — К.: Наук. думка, 1991. — 151 с. 28. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: Формування та функціонування / Л. О. Симоненко. — Умань: РВЦ Софія, 2006. — 103 с. 29. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. — 1719 с. 30. Худолєєва С. П. До питання про термінологічну синонімію / С. П. Худолєєва // Мовознавство. — К., 1984. — № 1. — С. 60–63. 31. Прохорова В. Н. Об эмоциональности термина / В. Н. Прохорова // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. — М.: Наука, 1970. — С. 153–159. 32. Смолина К. П. Синонимические отношения как объект типологического изучения / К. П. Смолина // Лексикология и лексикография. — М., 1972. — С. 181–199. 33. Филлин Ф. П. Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи: [уч. зап. Ленинградского госуд. пед. института] / Ф. П. Филлин, — 1949. — Т. 80. — 348 с. 34. Пекарская Л. А. Реализация требований к «идеальному» термину в реально функционирующих терминологиях / Л. А. Пекарская // Термин и слово: межвузовский сборник. — Горький: ГГУ им. Н. И. Лобачевского, 1981. — С. 22–28. 35. Тараненко О. О. Синоніми української мови // Словник синонімів української мови: у 2 т. / О. О. Тараненко. — К.: Наук. думка, 2001. — Т. 2. — С. 945–954.